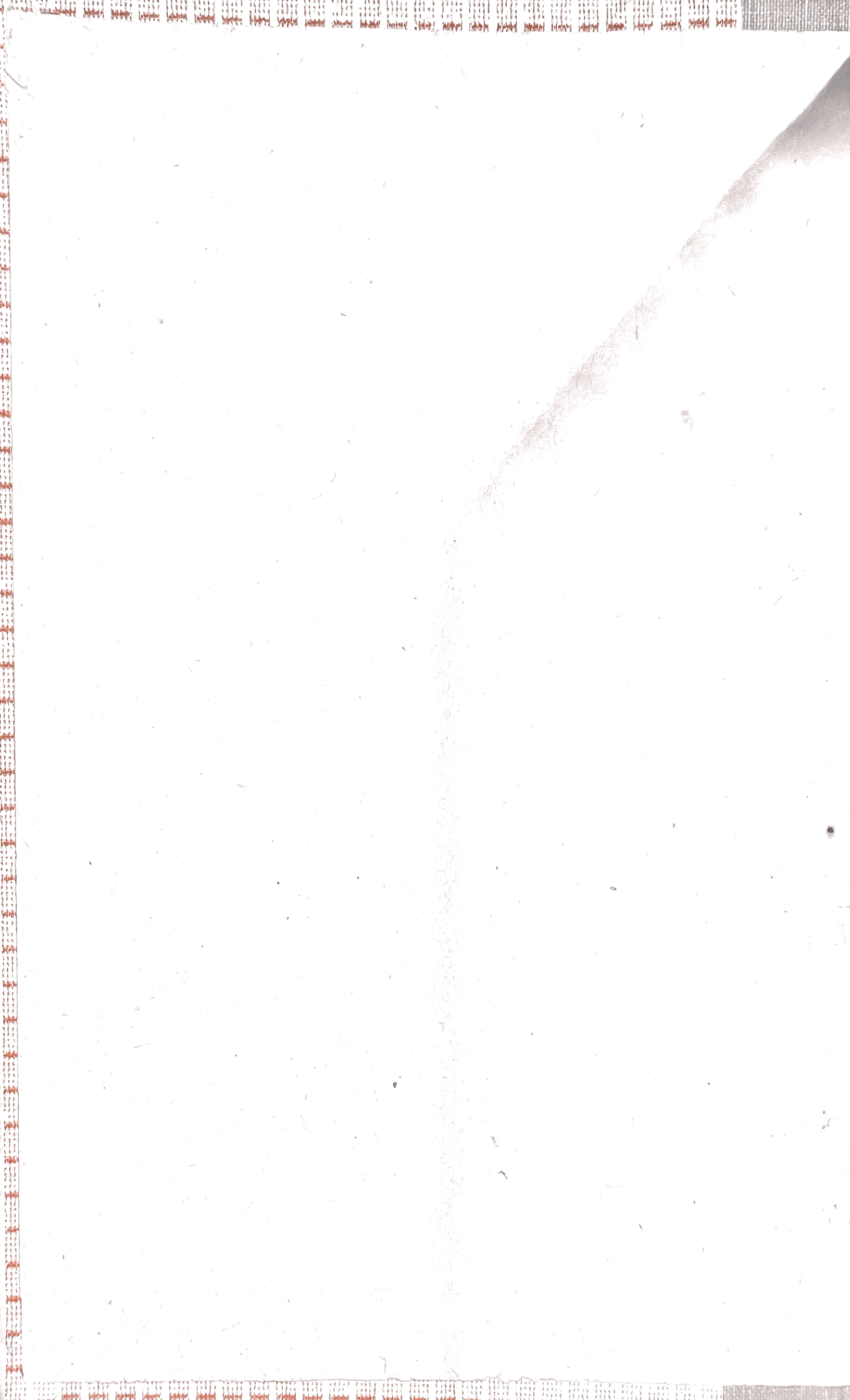

Оповідання

~~83~~

~~11394~~

ІВАН ФРАНКО

ОПОВІДАННЯ

372380

зі вступом і примітками
ВЕТРА ОЛ. КОСТРУБИ

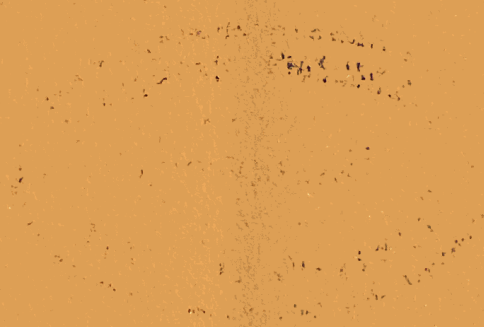
Л Ъ В І В 1929

Накладня Укр. Книгарні й Антикварні у Львові, вул. Рутівського 22.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

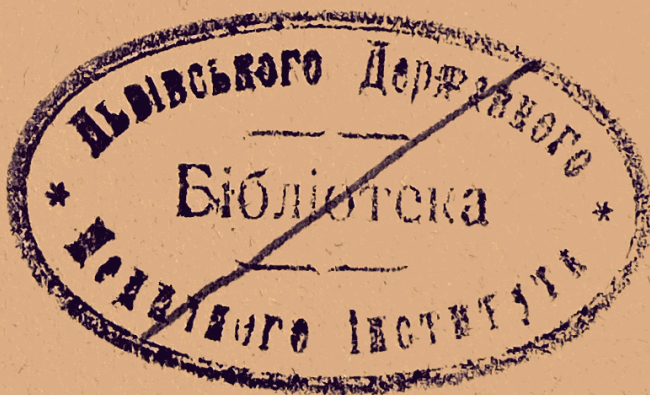

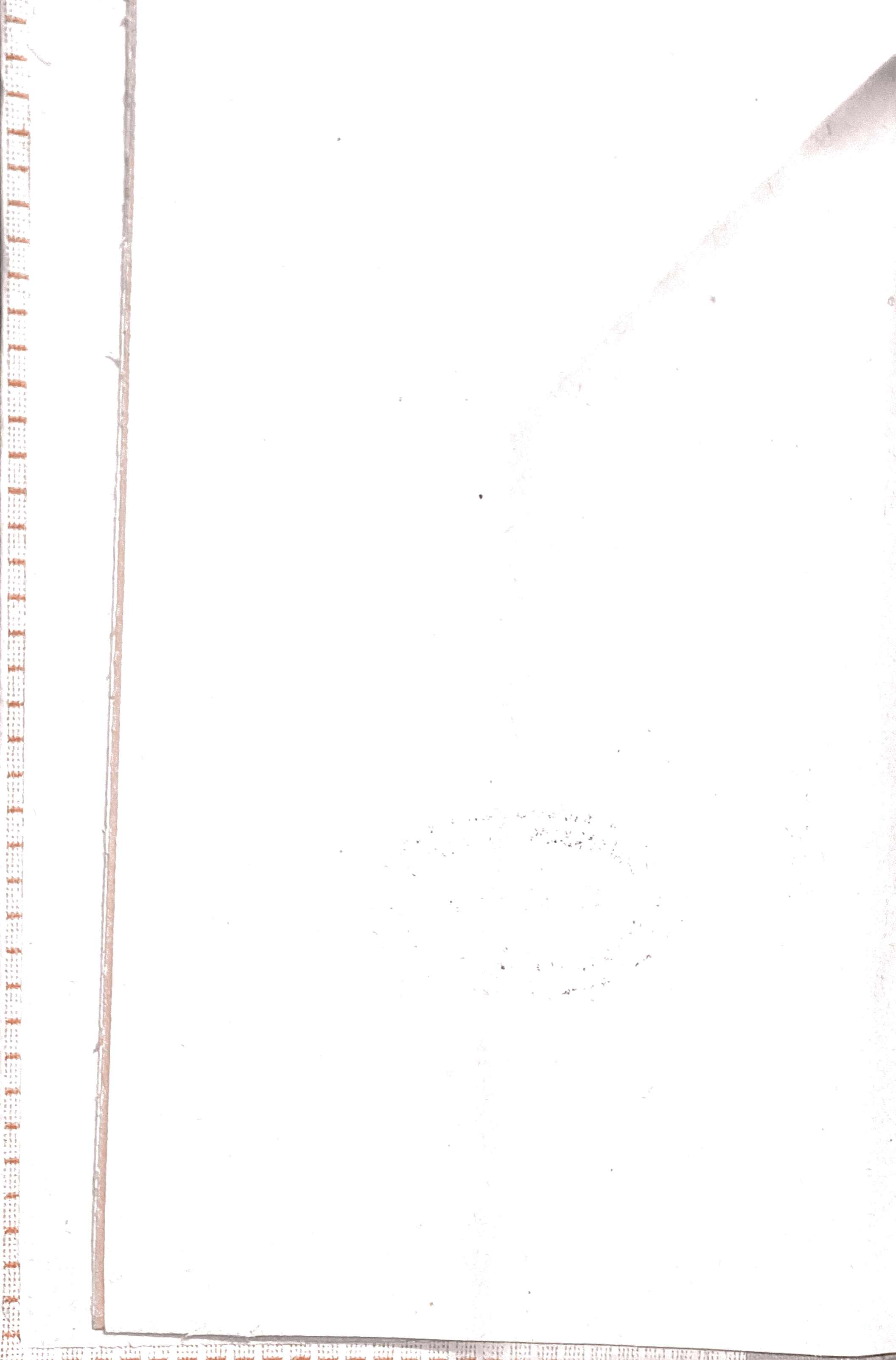
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Ф 83

41.391

О П О В І Д А Н Н Я

ІВАН ФРАНКО

J
44183

О П О В І Д А Н Н Я

зі вступом і примітками

ПЕТРА ОЛ. КОСТРУБИ

~~24669~~

Л Ъ В І В 1929

Накладня Укр. Книгарні й Антикварні у Львові, вул. Рутовського 22.

УЧЕБНА
БІБЛІОТЕКА
ЛДУ
Ім. Ів. Франка

Набірний французький
ЛДУ ім. І. Франка.
Інв. № 950.

372 380

Друкарня А. Гольдмана, Львів, Сакотуєка 19.

ВСТУП

»Оповідання, зібрані в отському томику«, — писав Франко 20 травня 1903 р. у передмові до збірки «Малий Мирон» — »у більшій мірі від інших мають автобіографічний характер. Вони показують у загальних рисах хід виховання сільського хлопчини перед 40—30 роками, починаючи від перших проблисків власного думання, а кінчаючи найвищими студіями середньої школи. Матеріалом послужили всюди мої особисті спомини«... Але хоч у цих оповіданнях, каже автор далі — »автобіографічний елемент виступає досить живо, то всетаки не можна... приймати їх без застережень як частини моєї автобіографії, бо в усіх крім автобіографічного елементу маються також виразні артистичні змагання, що домагаються певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу«¹).

В подібний спосіб висловлюється Франко про свої оповідання цього типу ще кілька разів, зазначаючи завжди, що сирий матеріал його споминів

¹) «Малий Мирон і ин. оповідання», Львів 1903 с. VII.

був підданий основній обробітці заки набрав того виду заокругленої цілоти, в якому тепер являється перед нами. Переважна скількість творів Франка, заки побачила світ, була наперед через довший час »виношена« в душі, оброблена в думці; тай раз написаний уже, а то й надрукований, твір поет не раз основно перероблював, поки не надав йому вигляду, з якого був уже вдоволений.

Оповідання, зібрані в цій книжечці, написано в десятилітті 1876—1886. Франко тоді поставив був своїм завданням у цілій серії оповідань під спільним титулом »Галицькі образки« — »змалювати сучасне життя українського селянства й робітництва в Галичині, представляючи людей і їх учинки з поглядом на їх окруження й на ті спеціальні особисті та громадські імпульси, що побуджують їх до такого а не иншого ділання«¹).

Сюжети для тих образків Франко, як сам каже, брав просто з життя, з обсервації окруження: »Принагідні оповідання знайомих, фігури здибані в вагоні залізниці, власні спомини та спостереження, — все те перетворювалося звільна, протягом літ, у більші або менші оповідання та ескізи«²).

Так повстали й ці п'ять оповідань, засновані на споминах Франка з власного шкільного та дошкільного часу. Розглянемо їх по черзі.

Найдавнішим із них буде мабуть оповідання »Оловець«. Щоправда у збірці »Малий Мирон«

1) »Добрий заробок і ин. опов.«, Львів 1902, передмова, с. VI—VII.

2) Там же, с. VIII.

(с. 59) воно має дату 1879 — і того року справді було надруковане у львівському часописі «Правда», але в передмові до збірки «Добрий заробок» (с. VI) каже автор, що передав його Барвінському для «Правди» в 1876 році, а знов на іншому місці датує це оповідання першою половиною 1877 року¹). Очевидно у збірці «Малий Мирон» Франко помилився, як це впрочім йому не раз лучалося в пізніших роках²).

В основі цього оповідання лежить дійсний спомин із часів, як Франко ходив до школи в Ясениці Сільній³). Франко там товаришував із двома хлопцями: Іваном Яцуляком і Степаном Сеньковим. Ось що розказує один із них про цей епізод з олівцем: «Франкові вуйко купив оловець, який мені дуже сподобався, то я вкрав у нього той оловець, і він за ним дуже плакав. Учитель питає Франка, чого він плаче, а Франко сказав, що йому хтось украв

¹) І. Франко, Нарис історії укр.-р. літератури, Львів 1910, с. 246.

²) На нестійність Франкової хронології звертав увагу недавно др. В. Щурат (Франків «Іван Вишенський», Львів 1925, с. 4). Може впрочім у 1879 році Франко ще переробив раз оповідання, заки його надруковано; на це вказувало би «шіснацять літ» (див. тут, с. 29), що минули від часу події з олівцем (1863 р.).

³) В Нагуєвичях, родинному селі Франка, до школи було від хати його батьків дуже далеко, то його віддали до сусіднього села Ясениці, де жив у вуйка Павла Кульчицького й ходив до школи у шк. рр. 1862/3 і 1863/4. (Див. Автобіографія І. Фр. у «Творах» вид. «Рух» том I (2 вид.) с. 162 — і М. Возняк Матеріяли до життєпису Франка, «За сто літ» кн. I, с. 167).

оловець. Стефанові Сеньковому учитель за це дав у шкіру. Мені зробилося дуже жаль його. Я зараз віддав Франкові той оловець, за що мене дуже Франко полюбив«...¹⁾).

Коли порівнаємо це простеньке оповідання про звичайний цілком випадок зі шкільного побуту з новелею Івана Франка, можемо мати живий примір, як творилися його оповідання. Подія, що розказана звичайно не робить сливе ніякого вражіння, в оповіданні перемінена основно, плястично зображена, набирає виразу й сили; форма оповідання у прямій мові, просто буцім від головного винownika, надає безпосередности висловові його почувань—жалю й докорів совісти. Подібне значіння має сильне підчеркнення побиття Степана, що на ділі цілком не було таке страшне (пор. цит. оповідання Яцуляка).

Дату 1879 носять також оповідання **»Schön Schreiben«** і **»Малий Мирон«**²⁾. Перше з них, друковане в **»Зорі«** 1884 р., ч. 2 під псевдонімом **»Мирон***«**, опирається також на споминах зі школи, але й тут маємо до діла зі значними змінами. Одиноким світським учителем³⁾ у школі ОО. Василіян у Дрогобичі був, як знаємо зі споминів самого Франка, старенький Чернигевич, **»який для непослушних та галасливих дітей у своїй клясі не мав тяжчої кари, як поколотити їх по чолі своєю неголе-**

1) І. Яцуляк Спомин з дитинних літ І. Франка, **»Іван Франко«**, збірник, **»Книгоспілка«** (1926) с. 319.

2) Збірка **»Малий Мирон«** с. 16 і 72.

3) Пор. тут, с. 51.

ною бородою»¹). Як видно з цього, він не міг бути прототипом Валька з оповідання »Schön Schreiben«. Можемо радше догадуватися, що тут відбилися (у скріпленні) деякі негативні риси вчителя з Ясениці Сільної Андрасевича, про якого знаємо, що на підпитку не раз побивав учнів²).

Друге оповідання — »Малий Мирон³) — найбільше може автобіографічне з усіх у цій збірці, — самособою, не зверхніми фактами а почуваннями, що лежать у його основі, і своєрідною сумовито-іронічною філософією життя. Бо хто-ж як не сам Франко є тим другим Мироном, що вчився, повірив у власні привиди, ніс їх між люде — і недавно щойно вийшов із тюрми за те що хотів навчити других цих правд, про які вірив, що вони можуть перебудувати світ?

Дальша з черги »Грицева шкільна наука« певно далеко відійшла від первісного нарису, заки її автор рішився надрукувати (в »Ділі« за 1883, ч. 40). У згаданій уже кілька раз передмові до зб. »Добрий заробок« (с. VIII) Франко пише, що через три

1) Іван Франко Причинки до автобіографії, Неділя 1912, ч. 8.

2) Див. в Яцуляка, с. 320. У тому-же збірнику Книгоспілки (с. 298) пише др. І. Кобилецький, що героєм опов. „Schön-Schreiben“ був Василянин Ралько. Не знаю звідки походить ця вістка, але в Шематизмі василянському Кюссака з 1867 року нема не то в монастирі у Дрогобичі, а й у цілій провінції, подібного ймення, хоч усіх інших учителів Франка там можна відшукати.

3) Надрукована у збірці »Галицькі образки« Серія перша, Русько-укр. Бібліотека ч. 12, Львів, 1885.

роки її кілька разів перероблював; перший нарис отже повстав мабуть десь у 1879—81 р.

Більше скомплікована історія з **»Борисом Грабом«**. Це, як знаємо знов таки від самого автора¹⁾ частина з повісти **»Не спитавши броду«**, яку писав Франко десь у 1886 і 1887 році²⁾, та якої йому не довелося скінчити. У тому виді, в якому надруковано його вперше (в **»Зорі«** 1890 р.), **»Борис Граб«** повинен був творити початок другого розділу повісти³⁾. Таким, як у нашій книжечці, надрукував його Франко у збірці **»Малий Мирон«** — після основної перерібки, що потрібна була для повноти характеристики Міхонського. Ця постать **»включно до назви зрисована з дійсности«** — але значно виідеалізувана — являється в оповіднні не такою, як була, але якою могла би бути⁴⁾.

Те-ж саме можна сказати і про Бориса, в якому видимо лише деякі риси з самого автора.

1) Передмова до зб. **»Малий Мирон«**, с. VIII.

2) Див. примітку акад. М. Возняка, **»Черв. Шлях«** 1927, I, с. 7—8.

3) М. Возняк **»Не спитавши броду«** Невикінчена повість Франка — **»Діло«** 1929, ч. 99.

1) **»Малий Мирон«** с. VIII.

МАЛИЙ МИРОН.

I.

Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Тай ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледво дочекався дитини, і значиться, яка там будь собі дитина, все вона в нього золота й розумна й гарна. Сусіди тихо шептали собі, що Мирон »якесь не таке як люде«: іде тай розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі, або стинає головки з бодяків та ластівячого вілля. Серед інших дітей він несміливий і непроворний, а коли часом і відізветься з чим будь, то говорить таке, що старші як почують, то тільки плечима стискають.

— Василю — говорять малий Мирон до малого Василя — ти доки вмієш рахувати?

— Я? а доки маю вміти? Пять, сім, парканацять.

— Парканацять! ха, ха, ха, А то кільки парканацять?

— Ну, кільки-ж має бути? Я не знаю!

— Та то ні-кільки. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за кожним разом бучком о землю: один, два, три, чотири...

Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг. Мирон і не помітив: сидить, цюкає й рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кашкає, харкотить і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близь нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотириста..

— А ти невітцівська дитино, е! — сказав старий своїм звичайним, троха носовим голосом, — а ти що робиш?

Малий Мирон аж звергся й обернув залякані оченята на старого Рябину.

— Та ти землю святу беш, е? Ти не знаєш, що земля наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок.

— Іди до дому та »Отче наш« говори. е-е-е, аніж маєш такі збитки робити! — сказав старий зі суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що це старий прогнівався й чого хоче від нього.

II.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітистих лугах, поміж широколисті лопухи

та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гузиками, яких так і насиляє на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з города треба йти на пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким, зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, — ота річка, то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, зачавшись в високий зелений косітник або між густе, лапасте листя надбережного підбілю. Сидить і вдивлюєсь у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають із глибшого плеса, нинають по дні, шниряючи за водяним хробацтвом, то знов вистобурчують свою тупу, вусату мордочку аж над воду, хапнуть раз повітря тай утікають чим борше в свою криївку, немов би закоштували незнати якої присмаки. А тим часом сонце жарить із безхмарного темно-блакитного неба, гріє Миронів плечі й усе тіло, але не пече його за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися.

— От сонічко, — чому воно таке невеличке, а татуньо казали, що воно велике? То певно в небі лиш така невеличка дірка прорізана, що його лише стільки видно!

Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка.

— Ба а якже воно? Сходить, там дірка мала; заходить то й там дірка. Хиба-ж дірка разом із сонцем по небі ходить?

Це не може йому поміститися в голові й він обіцяє собі, що скоро до дому, то зараз запитається татуня, яка то в небі на сонце дірка прорізана?

— Мироне! Мироне! — чути здалека крик. То мати кличе. Мирон почув і схопився, збіг із беріжка над бродок, щоби перейти через річку, тай нараз зупинився. Багато разів уже він переходив через річку, тай нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв як раз проти сонця й дивлячися в воду, побачив нараз замість плиткого дна, камінчиків і м'яких зелених пасочів водоросту — одну бездонно глибоку синяву. Він не знав іще, що це небо з води всміхається до нього, і зупинився. Як же тут іти в таку глибіню? І відки вона взялася нараз? Він став і почав уважно розглядати глибіню. Усе однаково — тільки при беріжку видно знайомі камінчики тай чути звичайний любий журкіт води на броді. Він повернувся лицем у другий бік, за сонцем: глибіню щезла, брід плиткий як був. Це відкриття й утішило і здивувало його. Він почав повертатися на всі боки, пробуючи й утішаючись дивним явищем. А про мамин клич і зовсім забув!

І довго так стояв малий Мирон, то схиляючись то повертаючись над бродом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося йому, що ось-ось серед плиткого, камінчастого броду земля розскочиться,

і зіне бездонна, блакитна глибінь під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибінь далеко-далеко, щезне в нім мов трісочка кинена в глибоку темну криницю. І хто знає, як довго був би він стояв над бродом, як би не був надійшов сусід Мартин, що з вилами й граблями квапився до сіна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мати кличе тебе. Чому не йдеш до дому?

— Та я хочу йти, але боюся.

— Чого?

— Та от, адить! — І він показав бездонну синяву в воді. Мартин не порозумів.

— Ну, та чого тут боятися? Адаже плитко.

— Плитко? — спитав недовірливо Мирон. — А от яка глибінь!

— Глибінь? Ади, що не глибінь, — сказав Мартин, і як був у ходаках, так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона і він перейшов через воду і побіг горі городом до дому.

— Який це дурний хлопець! Пять літ має, а ще броду боїться, — пробовкнув сусід і пішов до сіна.

III.

А коли літом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишається сам, але не в хаті. В хаті він боїться. Боїться »дідів у кутах« т. є тіней, боїться череватого комина, чорного внутрі від саджі, боїться грубої деревляної клюки вбитої в віконце, що

в повалі¹⁾ для пропускування диму від скипок, якими світять зимою. Мирон лишається на дворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллячко й розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і патичків, що на дривітні, або й так собі лежати на приспі та грітися на сонці, та слухати цвіркоту воробців на яблінках, та глядіти на синє небо. Любо йому, і на дитиняче чоло знов немов хмарка набігає — це думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе видить? і небо і зілля і тата з мамою? — таке питання насувається йому ні звідси, ні звідти. — Або чим чує? Он каня кевкає, кури кудкудачуть... Що то таке, що я тото чую?

Йому здається, що все те чоловік діє ротом, і видить і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...

— А може ні? Може очима?

Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов — не видно але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? Знов рознімає й затулює рот — чути! Далі очі — все чути. Аж ось прийшла думка — заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці — чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз — те саме.

— Що це таке? міркує сам собі Мирон. — Еге,

¹⁾ Стеля.

знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже.

Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили женці на полудне, він підскакуючи біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима видить.

По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як?

— Так так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготався, а мати остро позирнувши на Мирона, сказала намахуючи йому ложкою:

— Іди прибуду, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?... Та же чоловік усе чує вухами, і шум і кудкудакання.

— А чому-ж не чує разом? Тільки як не затикати вух, то чує кудкудакання, а як заткати, то чує шум? — запитав малий. — От потрібуйте самі! — І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями.

Мати проворкотіла ще щось, але відповіді на це питання не знайшла.

IV.

А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити, тай годі. Що тільки бувало скаже, все якесь не таке, як треба, все мати або хто небудь другий каже йому:

— Та чому ти, тумане вісімнадцятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає!

І що вже бідний Мирон не намучився, щоб помислити а потім сказати щось розумного, — ні, не можна, тай годі. Бідний Мирон прийшов, до того переконання, що він не вмів мислити!

Ото раз сидить уся родина при обіді довкола великого стілця на серед хати. Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мочки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивився на те, що так тихо стало в хаті, ніхто і слова не скаже. Ні відси ні відти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що би тут сказати? І малий Мирон зачинає мислити, Ложка як ніс її від рота до миски, так таки застигла в повітрі враз із рукою. Очи недвижно вперлися в пустий пшостір, а далі мимовільно зупинилися на образі Матері Божої, що висів на стіні; губи тільки рушаються, мов щось шепчуть.

Слуги побачили це, зирнулися поміж собою, трунули одно друге ліктями, а дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана:

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

— Ба, не знати, — почав звільна Мирон, — чому тото свята Матінка дивиться, дивиться, а капусти не їсть?...

Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може для того, що його на силу заставляли думати »так як люде«.

Сміх, регіт, звичайна нагана матери враз із »туманом вісімнадцятим«, — бідний Мирон заплакав. —

— Та що-ж, коли я не вмю мислити так, як люде — сказав він обтираючи сльози.

V.

Що з нього буде? Який цвіт розіветься з того пупінка? Це й проповісти не тяжко. Лучаються по наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все в них змаленьку не так як у людей: і хід і обличчя й волосся і слова й учинки. А коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли від малку нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, »як звичайно в людей«, то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголомшені здібности дитини занімують і занидіють у завязку, і з малого Мирона вийде кепський господар або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи

розвитися на добро — стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде туманити людей зі щирого серця.

А коли така дитина натрафить на люблячого, і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче і зможе потягнутися з останнього, щоби своїй дитині отворити очі і світ, то тоді — що-ж тоді? Чи ви думачте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно розуміють люде кращу долю? Коби не так. У школі дитина хапатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки й забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон горячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи... Ну, і незавидна чекає його доля! Навістить він і стіни тюремні й усякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине десь у бідности, самоті та опущенню на якімось піддашу, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або стративши віру в святу, високу правду, почне заливати червяка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний малий Мирон!...

ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА.

Був Гриць премудрий родом з Коломиї,
Вчився барз добре на філософії.
Стара співанка.

I.

Гуси зовсім нічого не знали про це. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про цей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав троха, почухався, взяв прут і підскакуючи погнав гуси з обори на пасовиско. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоним очима й червоним широким дзьобом, засичав різко, а відтак таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара грива гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але попленталася поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швякнув її прутом і назвав »лупярем«, — так він мав звичай називати все, що не піддавалося його високій влади на пасовиську. Очевидна річ одже¹⁾ що ні білий гусак, ані

¹⁾ У збірці »Малий Мирон« надруковано »затим« (поль. *zatem*).

грива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди — як їх було двацяттеро й пятеро — так ані одно не знало про близьке перенесення їх володаря та воєводи на инше, далеко не так почесне становище.

То-ж коли нагло й несподівано надійшла нова вість, т. є коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця до дому і там віддав його в руки матері, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як Бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою й не кажучи ні слова попровадив трепечучого вниз вигоном, і коли гуси побачили свого недавнього повода-тора зовсім у зміненим виді, в нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним ременем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягнуною головою, немов хотів йому добре придивитися; грива гуска також простягнула голову й довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж укінці швидко вицокотіла: Де-де-де-де?

— Дулна гуска! — відмовив гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: »Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питання!« А в тім може й тому¹⁾ не відповів, що сам не знав.

Пішли горі селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий, старий будинок під соломою, з комином на верху. До того будинка йшло багато хлопців, таких як Гриць, або й біль-

¹⁾ У зб. »М. Мир.«: для того — з поль. *dlatego*.

зельці.

— Грицю!— сказав батько.

— Га — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Памятай собі, це школа.

— Ба, — сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчитися.

— Ба, — сказав Гриць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора слухай. Я йду, аби тебе записав.

— Ба, — сказав Гриць, майже нічого не тямлячи, що говорив батько.

— А ти йди з оцими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою!

— Ходи — сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у город поговорити з професором.

II.

Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно і страшно воняло торічною гнилою капустою.

— Видиш, там? — сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

— Видзу, — сказав тремтячи Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

— Там яма, — сказав хлопчик.

БІБЛІОТЕКА
Льв. Дер. Медінституту

№ 4669
372380

— Яма! — повторив Гриць.

— Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму й будеш мусів сидіти цілу ніч. —

— Я не хоцу! — скрикнув Гриць.

Тимчасом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, оба засміялися, а потім перший, налалавши шкільні двері, сказав до Гриця:

— Зстукай до дверей! Борзо!

— На сцо? — спитав Гриць.

— Треба! Ту так годиться, як хто перший раз приходить.

У школі був гомін, мов в улию, — але коли Гриць застукав кулаками до дверей, зробилося тихо. Хлопчики звільна отворили двері і втрутили Гриця до середини. В тій хвилі залупкали добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перепудився і зверещав.

— Цить, дурню! — кричали на нього сміхованці-хлопці, що почувши стук, засіли були за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой-ой! — верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув просесор, і почали Гриця зацитькувати.

— Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, того треба по плечах постукати. Ти того не знав?

— Не-е-е знав! — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а-а пе-е-лсий ла-а-з у сколі.

— Перший раз! а! — скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити! — сказав один, поскочив до таблиці, взяв зі скриночки добрий кусник крейди і подав Грицеві.

— На, дурню, їж, а борзо!

Всі мовчки і в очікуванні гляділи на Гриця, що обертав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її в рот.

— Їджд дурний а борзо! — напоминали хлопці, а самі дусилися зо сміху.

Гриць почав хрупати й на силу зів крейду. Регіт у школі розлягся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цого смієтеся? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може хочеш іще?

— Ні не хоцу. А сцо то таке?

— То ти того не знаєш? Отто дурний! Та то єрусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дуже добре, — сказав Гриць.

— Бо ти ще не засмакував. То годиться кождо-дому їсти, хто прший раз приходить до школи.

В тій хвилі ввійшов професор. Усі хлопці, як сполошені воробці, попірסקали до лавок, тільки Гриць остався зі сльозами в очах і з губами забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

— Як називаєшся? — крикнув.

— Гриць.

— Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілився? Га?

— Та я їв єрусалим.

— Що? який єрусалим? — допитувався професор. Хлопці знов аж дусилися зо сміху.

— Та давали хлопці

— Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг нікого пізнати.

— Ну, ну! Йди сідай, і вчися добре, а єрусалима більше не їджд, бо будеш битий!

III.

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видалися йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз-у-раз старвся уткнути невеличке стебельце Грицеві в ухо, третій працював довгий час дуже пильно микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всеї сили.

— На сцо то микаєс? — спитав Гриць.

— Буду дома з бовщом їсти, — відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав над тим, чи буває не здурив його цей хлопець.

— Але бо ти Грицю небоже, нічого не вважаєш, — крикнув на нього професор і покрутив його за

вухо, так що Грицеві мимоволі аж сльози стали в очах і він так перепудився¹⁾, що довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім о світі²⁾ не тямив. Коли нарешті отямився, хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор. Вони невтомимо по сто разів співучими голосами повторили: »а-ба-ба-га-ла-ма-га«. Грицеві, не знати чому, дуже це сподобалося, і він почав своїм пискливим голосом на випередки кричати: »а баба галамага«. Професор уже готов був узнати його дуже пильним і здібним хлопцем і хочаби ще ліпше переконатися про це, переставив букви. Несподіваним способом він виставив перед учениками букви »баба« але Гриць не дивлячися на них, а тільки на професора тонким співучим голосом крикнув: »галамага«. Всі зареготалися, не виключаючи й самого професора, тільки Гриць здивований оглянувся і знов на голос сказав до свого сусіда: »Чому не кличис галамага?« Аж тоді бідолаха стямився коли професор потягнув його за понятливість різкою по плечах.

— Ну, а чого тебе там у школі навчили? — спитав батько, коли Гриць у полудне вернувся до дому.

— Вцилисьмося »а баба галамага«, — відповів Гриць.

— А ти вмів? — запитав отець, не входячи в те, що це за така дивовижна наука.

— Та зе вмів, — відповів Гриць.

1) = перелякався (діялект.).

2) = про світ.

— Ну, так мені справуйся! — захопив отець. — Як тут у селі вивчишся, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попа. Жінко, а дай-но йому що їсти.

— Ба, — відповів Гриць.

IV.

Минув як раз рік після того важного дня. Блискучі надії батька на Грицеву будущину давно розвіялись. Професор просто сказав йому, що Гриць »туман вісімнадцятий«, що ліпше зробить, коли відбере його до дому й назад заставить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вертав до дому якраз такий мудрий, який¹⁾ був перед роком. Вправді »а баба галамага« він вивчив докладно на память і не раз навіть у сні з уст його вилітало це дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрости, якого йому не судилося переступити. Але далі поза те слово Гриць у науці не поступив. Букви якомсь мішалися перед його очима й він ніколи не міг пізнати їх із лица, котре **ш** а котре **т**, котре »люде« а котре »мислите«. Про читання вже нічо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливости, чи в кепськім навчанню професора, цього не знати; то тільки певно, що крім Гриця таких »туманів вісімнадцятих« між тогорічними школярами було 18 на 30 і всі вони підчас

¹⁾ У зб. »М. Мир.« надрук. »яким«, але це не годиться з попереднім називником (такий мудрий).

того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позавушників, штурканців, »пад« та »попідволосників«, і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі.

А вже хто як хто, а Гриць напевно¹⁾ найбільше й найчастіше думав про це. Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав трохи не на січку, прокляте »а баба галамага« і прокляті професорські причинки та заохота до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід, і ходив увесь час мов сновида. Наконець змилувався Бог і післав місяць липень, і змилувався батько та сказав одного ранку:

— Грицю!

— Га? — сказав Гриць.

— Від нині вже не підеш до школи.

— Ба, — сказав Гриць.

— Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати про неділю, а ти заперечися личком, візьми лупку на голову, та жени гуси пасти.

— Ба! — сказав радісно Гриць.

V.

Гуси, звичайно — дурні гуси, і цим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Через цілий

¹⁾ У Франка »запевно« (з поль. zapewne).

рік Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиську, що копав ямки, ліпив паски з бобів та пересипався порохом. Про гусей він не дбав зовсім і вони ходили самопас. Нераз їм лучилося зайти в царину й тоді від пошкодованого приходилося їм витерпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того нещастя кілька разів того року зловіщим крилом перелетіло понад чередою. П'ять молодих гусаків і дев'ять гусок господиня попродавала в місті; важко прийшлося іншим розлучатися з ними. Стару попеласту гуску забив хворостиною в шкоді сусід і в варварській безсердечності припняв бездушного трупа за лапу до тоїж хворостини, волік його так через ціле пасовиско, а відтак кинув господареві на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив ястріб, коли раз відблукався від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі та невіджалувані страти череда цього року була більша ніж торік. Дякуючи білому гусакові і гривій гусці, тай ще двом чи трьом молодим її донькам, череда цього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появилася між ними з прутом, знаком своєї намісницької влади, зразу всі очі звернулися на нього й тільки один німіючий сик здивування дався чути. Але ні білий гусак, ані грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радості і трепотанням крил вони кинулися до нього.

— Де-де-де-де? — цокотіла грива гуска.

— Адже в школі був, — відповів гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не віриш, дурню? — крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? » дзьоботіли громадячись коло нього інші гуси.

— Т ніби, що я вивчався? — формулував їх питання Гриць.

— Сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли гуси.

— А баба галамага! — відповів Гриць.

Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голов не могла зрозуміти такої глибокої мудрости. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своїм дзвінким, металічним голосом, випростувавшись, піднісши високо голову і трепочучи крилами. А відтак обертаючись до Гриця додав, немов аби його ще більше пристидати:

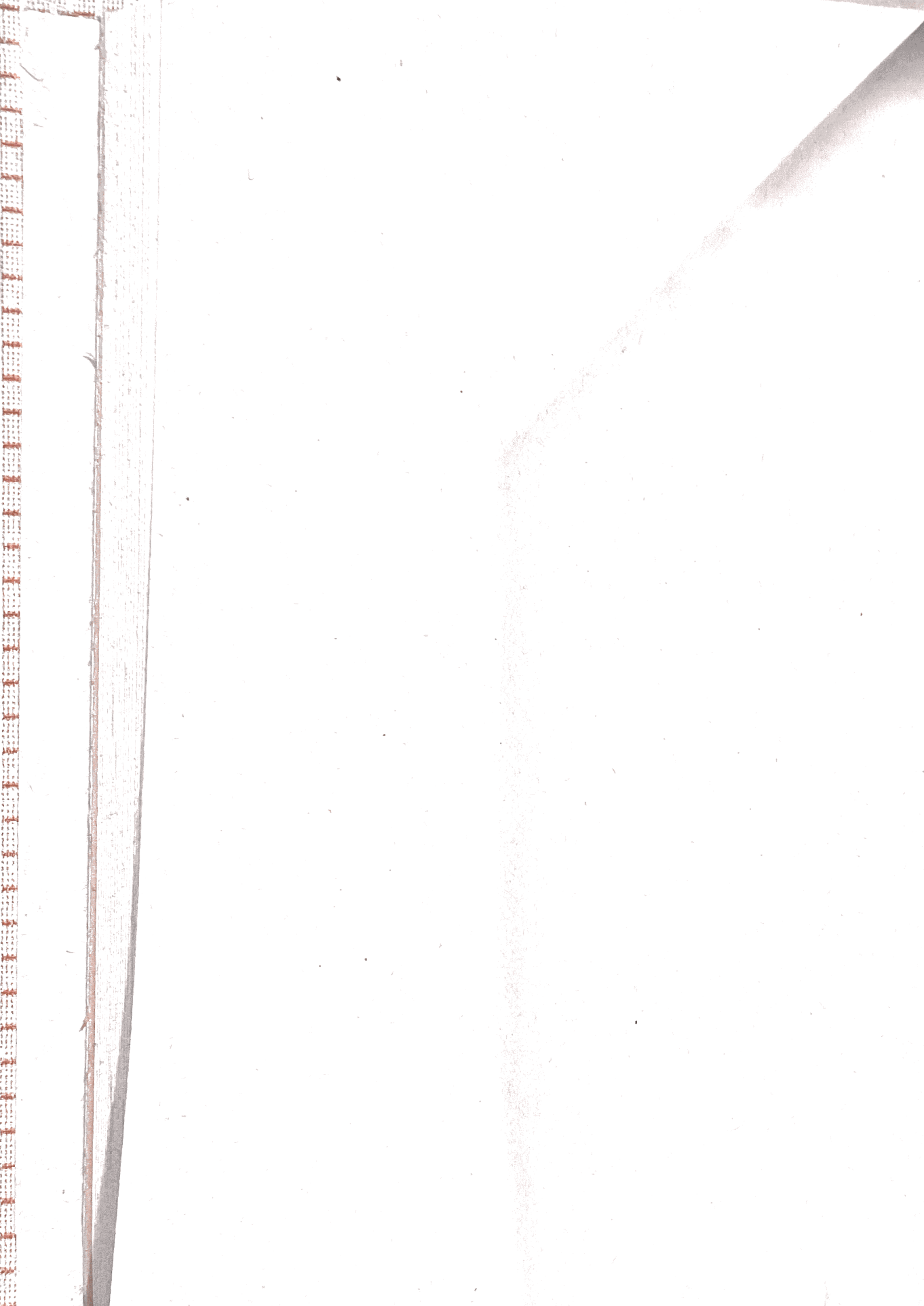
— А кши, кши!

Гриць був зломаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

— Чому вони його до школи не давали? — подумав собі Гриць і пігнав гуси на толоку.

ОЛОВЕЦЬ.

Прошу ніяким світом не думати, що це я розповідая видуумку, або що напис на заголовку цієї повісти — яка небудь метафора. Ні, діло справді йде про оловець, і то не цілий, а кусник, от так, візьмімо три цалі¹⁾ завдовжки. А в тім як хто скаже, що півчварта цаля, то також не піду з ним до війта судитися. Але то знаю добре, що чотирох цалів завдовжки не тримав. Се міг би я, як кажуть правники, »ствердити головною присягою«, або як кажуть наші Ясеничане²⁾, »побожити й заскаритися, на чім світ стоїть«. Півчварта цаля, це більше, за-довгий був герой цієї повісти. Хоч-то літ тому чимало, як ми бачилися з ним останній раз, це є, як я бачив його, бо він своїм затемперованим носиком хиба-ж міг мене бачити? А при тім він цілого півтора дня лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту у тьмі кромішній! Аби не збрехати, то буде тому не менше шіснацяти літ³⁾, — доволі часу, щоби забути й про якого щирого приятеля. А я не забув про нього, про півчварта цаля за-

1) Цаль (нім. Zoll) = два і пів центиметра.

2) Ясениця Сільна — село в Дрогобицькому повіті, де Франко ходив до школи у шк. році 1862/3 і 1863/4.

3) Див. вступ, с. VII.

довгий кусник олівця, в оправі з темно-червоного дерева, шестигранний і політурований на жовто, зі срібним вибитим написом »Mittel« на тупім кінці; з другого боку кінця був затемперований, не надто гостро, а не надто й тупо, — саме стільки, кільки потрібно для сільського школяра.

В таким виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвірю ясеницької школи саме коло стежки, котру протоптали зрана школярі. Це був погідний, чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався соняшний промінь. Оловець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім на верху. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви »Mittel« виднілися здалека. Певно котрийсь: школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, загострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, аби його виняти з тої хоч гарної але дуже холодної постелі й занести там, до школи, відки широко по селу розлягався гармідер хлопців, що дожидали пана професора.

Скажіть же тепер самі на совіст, що би ви зробили, як би вам лучилося побачити такого Mittel'a і то в подібнім не зовсім для його »чина« відповіднім положенню? Думаю, що 90% із вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, піднялиб

його і сховали по просту до кишені. Інші 10% напевно навіть не схилились би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90%, т. зн. не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього й не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайне¹⁾, так це те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусів писати тим проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризькало й порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз — я знайшов оловець! Тай ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука при цій тій операції була та, що мені й через голову не перейшло, аби котрий школяр міг був його згубити, — чуєте, — ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! То мусів Бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора, — ну, певно то він якийсь дивним способом загубив той оловець. А може то був Жид гандляр, котрому професор торік продав корову; може бути, що цей оловець лежав тут іще від торік і ніхто його бідного не видів. А може він упав у ночі з неба враз зо снігом? Адже-ж бабуня казали, що не раз жаби падають із неба; чому-ж

1) У Франка: звичайною.

би й оловці не мали падати? Так міркував я йдучи через подвіря до школи. Що-ж, хіба шестилітньому хлопцеві не вільно так міркувати? А впрочім — ні! Мені дуже сподобався той оловець. Я держав руку в торбі, а він був у моїй руці, я сбертав його гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать, одним словом, моя фантазія мов мотиль коло квітки, невпинно крутилася й шибала коло оловця. Вона насилу відганяла всяку думку, що оловець міг належати до котрого школяра, і що, значить, мені прийдеться віддати його назад властителеві.

У класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші сміліші ходили по класі, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматкою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питає. Це мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години, я почув у торбі брязк олівця о шкіру, і весь затремтів — не знаю, чи з радости, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по давньому, про оловець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячися що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця.

Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять том говорить; і вчаться, сваволять і товчуться по давньому.

Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближуєсь до мене.

— Ов, ти видко нині рахунків не вмієш; то-то будеш у шкіру брав! А ще як мені скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона, і любить не раз подрочитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; при тім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибях вікон, покритих густою росюю?

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. — Уважай лиш, аби ти сам не дістав у шкіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанови також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якось так злісно, гризко, таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кровю. Степан стояв хвилю передо мною і не кажучи нічого більше, дивився на мене з зачудованим поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! За що я так гризко відповів йому? За що засмутив його? Він

же-ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мисли шибли мені через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у лавку. То був невеликий русявий хлопчина, восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка, в котрого я жив¹⁾, то-ж і оба ми хлопці, товаришували раз-у-раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий вогонь та всілякі інші нещастя зруйнували його господарство. Він був високий, сильний мужчина, з понурим лицем, раз-у-раз схиленим у землю, і говорив грубим, різким голсом. Я мимовільно якось боявся його і вважав його жорстоким чоловіком. За то малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому-то нераз, стоячи за плотом на пастівнику, підстерігав я поки старий Леськів вийде з хати, щоби бодай на хвилю забігти до Степана, побавитися з ним. Правда ми не раз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не на довго. Я, гарячіший до сварки а то й до бійки, звичайно перший був і до перепросин — а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

— А видиш, я те давно знав, що ти не видержиш без мене!

Але тепер, пощо я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не роз-

¹⁾ У тих роках Франко справді жив у свого вуйка Кульчицького в Ясениці, бо з дому (в Нагуєвичах) до школи було дуже далеко.

гнівався на нього! Навпки, його жалібний, сумний погляд болів мене якось, вертів у моїй дитинячій груді. Я стидався чогось, сам не знаючи чого, і забув про оловець. Аж коли вражіння остигли і проминули й перед собою побачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули з далека дотик олівця, тоді знов моя фантазія¹⁾ вернула назад до того предмету — і за хвилю про Степана й його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година наукова й поволі проминула; про оловець ніхто ні пари з уст.

Третя година мала бути рахунки. Тота висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусіли ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз-у-раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належиться.

Перед рахунковою годиною почув я в остатній лавці, де сидів Степан, якийсь гамір, якісь тривожні, уривані питання й відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що це таке. Та все таки мене щось тьокнуло, якийсь неспокій заворушився в міні. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати як звичайно, пером, хоч і як воно мені обридло.

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвили-

1) Уява.

ну при столі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячи, бо взагалі писання чи то цифер чи букв, було для мене твердим горіхом: усякі знаки з під моїх рук виходили криві, гачковаті, розлізлі, так що звичайно подавали на старий пліт, у яким кожний кіл стримить в інший бік, а хвостини півперечні стримлять самі по собі, не можучи здібатися з колами. Але що було робити: викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці й узяв у праву руку шмату, а в ліву крейду.

— 35! — крикнув — професор і озирнувся на мене. — Ах, ти тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

Я перемінив нещасливі знаряди премудрости в обох руках, відтак підвів праву як міг до гори і ледво дістав до половини таблиці. Завдання, написати на таблиці цифру 35, було дуже трудне, бо приходилося писати самі »скрутні цифри«. Вчора, вправляючися пальцем на шибях у писаню цифер, я довго думав, як би то воно написати оту прокляту трійку, щоб її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині? Запитати не було кого, от я й надумав писати її з середини від зубчика, потягнути відси насамперед горішній а відтак долішній каблучок. Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрожачою рукою мазгуляти на таблиці. А тут іще, як на нещастя, рука дриголить, сила, якої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоч і як мучуся тиснучи крейду до таблиці, то проклятуці штрихи все виходять такі

худі та тонкі, що ледво їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? — кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні? — відповідаю я і обливаючись холодним потом берусь писати 5, розуміється, знов після власної методи. т. є зачинаючи з долини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене, — як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрожаща рука дотягала штриха на таблиці. Пятка подабала радше на г, ніж на кругло-череве, гребенясте 5.

— Ах ти пороссяча почеревино! (звичайний титул, яким професор іменував школярів), — то не знаєш, як пишеться 5?

І не ждучи відповіді на це питання, професор одною рукою захопив зі столика широку лінію, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по клясі. Долоня моя налилася кровю і стала якась ніби грубша, а попід шкірою немов мурашки забігали. Я, змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То ти не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишешся 5,— от так!— і пан професор хопив крейду і з розмахом написав на сам перед на таблиці величезну пятку а відтак на моїм лиці такуж саму (може не таку правильну й виразну) величезну пятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48!

Я взяв крейду і почав писати. Професор дивив-

ся ще хвилю. Чвірка вдоволила його і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, котрі на пів з усміхом, а на пів із ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови нахилилися до долу, мов жито від вітру похиляє до долу пристигаюче, важке колосся.

— А ти старосто як написав 3? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснень ляск лінією по лапі.

— А то що на верхує над 5? — питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінією по лапі.

— А ти свату, чого не пишеш? — питає третього.

— Та я.., про... прошу пана професора — чути крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь оловець загубив.

В тій хвилі з моєї руки не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що оловець, який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А все таки при тих його словах я так запудився¹⁾, рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиз, виховзла з моїх рук. Щастє моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг би був написати її.

1) Застрашився.

— Так — крикнув професор, — загубив? Постій-но ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, Господь знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два дни тому дуже сварився зі Степановим батьком і, видимо, лишень шукав притоки, аби за вітця пімститися на хлопцеві; а крім того ми бачили, що сьогодні професор троха п'яний, і що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! — крикнув він до Степана. Бідний хлопець видко знав, що його жде, і не швидко рушався; професор ухопив його за довге, біляве волосся і виволік на середину.

— Тут стій! А ти — обертаючись до мене — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штуркнув Степана. Я лекше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по друге тому, бо думав собі, що чень уже Степанові не буде нічого за оловець, коли його професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вміє. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанови цифри, як лютився видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені в нутрі, що коли буде щось злого Степанові за оловець, то в тім буде і моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але те тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий лист.

Степан пише цифри тай пише, вже записав цілу таблицю, професор раз-у-раз дивиться на нього, аби зловити його на чім будь, але годі.

— Досить! — кричить він, — а тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!

Мене щось мов за герло стисло, коли я почув ті слова Професор шукає різки в останній лавці, а бідний Степан, блідий дрожачи стоїть при таблиці і мне шматку в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці.

— Лягай! — крикнув той, і не ждучи далі вхопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав що сили швякати різкою. Степан закричав із болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора.

— Щоби ти знав на другий раз як олівці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом, і різка ще сильніше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спугнув мій язик, стиснув горло мов залізними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт обілляв мене цілого; я виразно чув біль, острій

біль від різки, чув його на цілім тілі — і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілу клясу. Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що не вважаючи на гробову тишу ніхто в клясі не чув мого хлипання.

А професор іще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з натуги, пальці судорожно впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав і здавлював трицять дитинячих серць у клясі, витискав новий крик болю й розпуки з груди Степана. Я не тямлю вже — ох, і пригадувати не хочу! — що діялося в мені підчас тих страшних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої суглави, які мисли шибали по голові. Та ні, — мислей не було ніяких! Я сидів холодний, задубілий, мов камінь! І тепер іще, по шіснацятьох літах, коли пригадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час приголомшила мене, мов удар каменем по тімю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духово діти, котрих нерви від маленьку притупили страшні огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна.

В кінці стих свист різки, Професор випустив Степана, а той, безсильний, змучений, без духу по-

котився на поміст. Професор, червоний мов бурак, кинув різку й сів на крісло, з котрого йно-що скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілій клясі було тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? — прошепотів професор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледво-ледво підвівся на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце. В клясі знову стало тихо. Професор, видимо, протверезився троха й почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися не добре. Думка про це ще гірше дразнила його й він схопився і почав мовчки бігати по клясі, важко сапаючи.

— А, драби, розбійники! — крикнув у ході, не знати, чи до нас, дітей чи до неприсутніх ясеницьких громадян.

Знов довгу хвилю бігає професор по клясі, знов сапає й воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

— До дому!

Але й це, звичайно дуже чудодійне слово, що звіщало нам бодай на день увільнення від ваготи шкільної премудрости, тепер немов до глухих було сказане. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушилися з лавок

і почали виходити з кляси, то діялося це без звичайного шуму й товкітні; всі йшли звільна, боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кождий чув себе якось немов придавлений. Степан ішов хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнувся на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий останній, ледво переступаючи ногами. Я боявся і стидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвили запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убійстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді. Особливо на Степана був би я в тій хвили не поглянув за жадні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні я терпів не менш його, — а тут іще той проклятий внутрішній голос раз-у-раз шептав мені, що він через мене терпів, що оловець його! Так, тепер уже виразно щось говорило мені, що то його оловець я знайшов!

І що би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього й віддати йому згубу! Чи не ще! Так ні! Природно воно видається, але мені тоді, доразу прибитому страхом, жалем і стидом, було зовсім неможливо це зробити. І не то, щоб тепер іще я бажав заховати той оловець для себе, — де там! Він тепер ваготів мов камінь у моїй торбі, пік мою руку здалека, — я тепер ніяким світом не був би діткнувся його, не був би поглянув на нього! Ще як би хто був силою вирвав у мене торбу й витряс із неї все, так щоб і оловець випав, а Степан відтак міг його взяти, — ах, як би я був

радувався такому випадкові! Але так не сталося, — та й не до того було школярам.

Скоро лиш із класи та з професорського подвіря, всі обступили ще хлипаючого Степана й почали його розпитувати, як і де загубив він оловець, який то був оловець; деякі голосно відказували на професора, інші жалували Степана й говорили йому, щоби конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан. — Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені поза-авчора купили в місті, а я-а загубив, Ой-ой-ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопці, хоть певно ні один з них не рад був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан.— Та вони мене за-абють за оловець! Шість кре-ейцарів, кажуть, заплатили за нього в місті... А як мені, кажуть, де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!... Ой, ой, ой!....

Я не міг слухати тої бесіди. Кожде Степанове слово колело мене, мов бодяки. Я побіг швидко до дому, весь дрожачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже певно десь бився з хлопчиськами! — крикнула при моїм вході на мене тітка, — що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах, ти драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була »дуже добра«, — бодай це можна бу-

ло сказати про її язик, який не любив ніколи »дармо хліб їсти« і якому ніколи не хибло слів.

Я повісив торбу з книжками на кульці й сів їсти, не кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано, — де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлячи, що читаю й до чого це йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лица раз-у-раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли й турбували, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав аби раз настав вечір, але вечір, мов заклятий, не приходив. Я боявся поглянути на торбу з олівцем, немов це була не торба, а страшна нора, і не оловець, а гадина.

Як я перемучився, поки настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені в ночі. Як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з острою мордою і з великим написом »Mittel« на хребті, як мене кололо терня з жовтою блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — це також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що вставши рано я був мов збитий або зварений у поливанні, а тітка в додатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи її спати.

Рано, заки ще я пішов до школи, вуйко приходить із села і скинувши грубі, суконні рукавиці

з рук, зачинає розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило мене, немов би хто обілляв мене окропом.

— Та... та... та..., каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говориш не вмієш, чи що? — крикнула з боку тітка. — Ну, та що там такого сталося зі Степаном? — запитала вуйка.

— Та так вам його вчора професор збив за якийсь оловець, , що ледво живий приліз до дому.

— Та який оловець?

— А во, купив йому отець у понеділок оловець, а він учора загубив. Професор п'яний, тай ну-ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледво бідний хлопчисько до дому доліз. А тут іще прийшов тай повідає, а старий медвідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами!... Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледво водою віділляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!...

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався в голос і перервав його бесіду.

— А тобі що? — спитав вуйко зачудований.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я плачучи, але хлипання не дало мені докінчити бесіди.

— Ну що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.

— Я... знайшов... Степанів оловець!

— Знайшов? Де? коли?

— Вчора перед школою на снігу, — проговорив я вже сміліше.

— Ну, і чому-ж ти не віддав Степанови?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.

— А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дїтька лабатого? — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де-ж той оловець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби й виняв нещасливий оловець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люде добрі, тай за таку дурницю так хлопця збили! Поцезали би один з другим!

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши оловець із собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а сльози текли мені без моєї волі по лиці, хоч на душі стало далеко лекше.

Того дня й цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до шкли, лежав слабий. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруто й професор: вуйко догадувався, що певно його старий Леськів мусів добре »обломити«. Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався, — досить того, я докладно не дізнався, — досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, сине ще від побоїв, зболіле й марне, — яким важким докором гляділи на мене

його сиві, добродушні очі! Але коли я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був уже здоров і веселий по давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про оловець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його оловець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. досить того, що ніколи потім про оловець між нами не було бесіди.

„SCHÖN-SCHREIBEN“.

У просторій другій класі нормальної школи отців Василян у Дрогобичі тихо, хоч мак сій. Наближається година »к р а с н о г о п и с а н н я«, страшна для всіх не так самим предметом, як радше особою вчителя. У василянській школі на всі предмети вчителі самі отцове, а тільки для науки писання вони найняли собі світського чоловіка, якогось бувшого економа чи наставника, пана Валька. Пану Валькові ще й досі здається, що він економ: хоч із нагайкою ходити тепер не випадає, але все таки не помітується¹⁾ хоч тростівки й ніколи не занедбує робити з неї відповідного вжитку. Очевидна річ, що діти, піддані хоч би тільки на годину власті такого вчителя, дрожать наперед, і »к р а с н е п и с а н н я є для них найбільшою мукою.

Малий Мирон один сидить спокійний, майже веселий у лавці. Він дивується, чому це нараз так тихо стало в класі, коли один смільчак, висланий на коридор на звідини, вбіг до класи і крикнув: »Валько прийшов«! В тій самій хвилі тихо стало в класі. Малий Мирон не знає ще пана Валька. Він іно що прийшов із сільської школи²⁾, батько запи-

1) Не покидається (метати = кидати).

2) Пор. вище, с.

сав його до другої нормальної кляси в отців Василіян¹⁾, і нині перша година красного писання. І хоч на селі у писанню він дуже слабкий, не вмів ні пера відповідно взяти в руку, ні вивести гладко та рівно одного штриха, — то все таки він дитина, не йому журитися наперед тим, чого ще не знає. Він здивувався, чому це нараз так тихо стало, ало про причину не смів допитуватися нікого зі своїх сусідів — він же з ними досі дуже мало знайомий. Тай зрештою його це й не багато обходило. Серед тої, для інших страшної й тривожної тиші, він тим вигідніше віддався найлюбішому заняттю — думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, аби він тужив за нею: він знав, що що понеділка побачить і батька²⁾ й матір. Він тільки думав собі, як то гарно буде, як колись, літом, приїде до дому, буде міг знову свобідно бігати по пастівниках, сидіти над річкою або бродити по ній за ковблями; це були думки радше веселі, ясні, блискучі, а не тужні, не жалібні. Малий Мирон розкішно ниряв у тій красоті природи, що розцвітала в його уяві серед сірих, хлодних стін василіянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася над клясу.

— Ба, а ти собі чому не прилагодилш скриптури до писання? — запитав зтиха сусід Мирона, стусаючи його під бік.

¹⁾ До другої кляси головної мійської школи оо. Василіян у Дрогобичі записано Франка, після двох років науки в Ясениці Сільній, у шк. р. 1864/65.

²⁾ Батько І. Франка помер 1865 року.

— Га? — відповів Мирон, немилу збуджений зі свого золотого сну.

— Скриптури приладь до писання! — повторив товариш і показав Миронові, як покласти скриптури, як каламар і перо, після приписів пана Валька.

— Іде вже, йде вже! — пронісся шепіт по клясі, мов при наближенню якого грізного царя, коли на коридорі залунали кроки вчителя «к р а с н о г о п и с а н н я». Швидко потім отворилися двері кляси й Валько ввійшов. Мирон позирнув на нього. Учитель своєю подобою зовсім не пригадував ніякого царя. Це був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами й рудою еспанською борідкою. Його широке лице й широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими на боки повідгинаними вухами надавали йому вираз тупої впертості й мясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якомсь злобно та неприязно.

— Ано! — крикнув він грізно, зачинивши за собою двері кляси й помахуючи тростиною вигинчастою паличкою. І від того крику, немов від вітру хмарної літньої днини хилється разом колосся жита, так само похилилися додолу голови вісімдесяти п'яти школярів над писемними, синьо та червоно полінійованими скриптурами. В руці в кожного школяря тремтіло перо. Один тільки малий Мирон, що ще не знав Валькової вдачі, сидів обер-

нений лицем до кляси і вдивлювався в нового вчителя.

— А ти що? — крикнув визвірившись на нього Валько і просто направив кроки до нього.

Малий Мирон так і остовпів із наглого переполоху. Він якимось несвідомим поривом обернувся і зложив своє тіло в таке положення, в яким уже з мінуту трепещали його товариші.

Валько взяв у руку крейду, приступив до таблиці, розмахнувся й почав писати. Зразу писав тільки букви, малі й великі, самоголосні, й суголосні¹⁾, без ніякого впрочім значіння. Але далі-далі дійшов і до слів, а в кінці й до цілих речень, як на примір: »Бос сотворив світ«, »Чоловік має дві руки«, »Земля мати наша«. Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання писання в численних викрутасах та довгих як світ і рівних як ковбаси хвостиках, Валько положив крейду відступився, зирнув іще раз з уподобою на записану таблицю і відтак, обернувшись до трепещучої кляси, крикнув грізно.

— Писати!

Його наукова діяльність у тій хвилі щасливо скінчилася, — тепер починалася його економська діяльність. Щоби показати це наглядно, він сильно стріпнув пальцями, щоби стрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою тростину. І немов орел слідить з гори за добичею,

¹⁾ Самоголосні = голосівки; суголосні — шелестівки.

так і він озираючись по клясі зійшов із підвищеного »градуса«¹⁾ й почав свій обхід.

Перший, на котрого навинула його зла доля був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школярик. Він увесь у поті нагнувшись над скриптурою, працював зо всеї сили, аби вдержати перо в дряжачих пальцях. і що хвиля позирав на таблицю, стараючись виводити на папері такі самі кручки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його дряжала, кручки, гачки та ковбаси виходили ломані, нерівні, навіть перо непослушне що хвиля крутилося в пальцях, скрипіло, порскало, немов гнівалося чогось і бажало як найшвидше з них видобути.

Валько став над ним, мов кат над душею, і злобно всміхаючись, не кажучи й слова почав приглядатися його роботі. Бідний хлопець прочув лихо й до решти стратив усяку власть над своєю рукою й над непослушним пером.

— То ти так пишеш? — процідив звільна Валько, але тим швидше свиснула в повітрі його тростина і оперезала змією плечі бідного хлопця.

— Ой-йой-йой! — заверещав він, але зараз же й утих, стрітивши грізний, гадючий погляд учителя.

— Ти не вмієш ліпше писати? — питав Валько.

— Вмію, вмію! — лепотів хлопець, сам не знаючи що лепоче.

¹⁾ Градус = ступінь, підвищення, на якому стоїть стіл і таблиця в клясі.

Учитель-економ може й справді вірив, що хлопець уміє ліпше писати і що тільки на збитки йому силується писати погано, чи може з великої любови до його тростинки.

— Ну, то вважай же! — і Валько пішов далі, не переконавшись, які спасенні плоди принесла його докладна наука. Впрочім йому й байдуже було до тих хлопців, — він тепер був тільки економом і більше нічим. Очі його вже звернулися в другий бік і в другім куті кляси вигляділи иншу жертву. Там сидів жидок, котрий по старинній привичці свого роду писав узадгузь, силуючися виводити Валькові викрути від правої до лівої руки, від кінця стрічки до початку. Одну стрічку він уже совершив таким способом і саме розпочав другу від слів «сот Бог а з к сир». Написана готова вже стрічка виглядила яко тако, але нова не готова ще, зачата від кінця, вколола Валька в очі.

Валько всіх жидків у клясі кликав «Мойше», — хіба що це були сини багатих мійських «тузів», перед ним мав він великий респект. Жидок, на прізвище Йонас Туртельтавб, почувши той викрик і побачивши надскакуючого ворога, знітився¹⁾ і скулився як слимак у своїй халабудці і перестав писати.

— Ха, ха, ха! — реготався Валько призираючися жидковому писаню.

— Пане професор... — зачав Жидок і запявся.

— Ходи сюди!

¹⁾ знітився = притаївся.

І не чекаючи, аж Йойна вийде з лавки, взяв його за вухо й потяг на середину.

— А ти як пишеш, Мойше? — закричав він прискакуючи до жидка.

На вид бідного Йонки, скуленого, тремтячого й заслиненого зі страху, вся кляса голосно зареготалася, хоч усякий і собі тремтів та кулився

Але така вже сила тиранського притиску, що досить тиранові всміхнутися а всі, що стоять під його гнетом, будуть реготатися без огляду на те, що регочуться власне самі над своєю недолею.

— Ходи до таблиці ! Ану пиши!

Валько змазав власною рукою часть свого письма і втиснув жидкові крейду в руку. Жидок почав писати своїм звичаєм, узадгузь. Наново зареготалася кляса, всміхнувся Валько, але зараз же заворсилося¹⁾ його лице, він обернувся до останньої лавки, де сиділи найбільші й найдужчі хлопці і крикнув:

— Ану, дайте-но йому!

Жидок затремтів цілим тілом і залебонів щось, але швидко прискочили до нього два товариші-посіпаки й повели на градус. Тихо стало в клясі. Замість сміху блідість виступила на всіх лицах, — тільки болючий вереск Йонки лунав посеред мурованих стін василіянського монастиря.

— Досить із нього! — сказав Валько, і Йонка хлипаючи пішов на своє місце.

Сповнивши це високо педагогічне діло, Валько

¹⁾ Спoxмурніло.

почав знову свій обхід по клясі і знов посипалися удари його тростинки по плечах та по руках бідних хлопців.

Яке вражіння зробила ціла отта наука на Мирона, цього сказати годі. Він раз-у-раз дряв, мов у лихоманці, йому шуміло в вухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому так і мерещилося, що й його не мине отта буря, що кожний удар страшного вчителя паде на нього. Написані слова й стрічки скакали перед його очима, надувалися й пере-плутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були на правду. Він і сам не знав, коли перестав писати, — сіра паволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш? — гукнув Валько над його головою.

Мирон стрепенувся, захопив за перо, талашнув ним у чорнило і поволик по папері мов тура за роги.

— Чи ти не знаєш, як держати перо?

— Не знаю, прошепотів Мирон.

— Що? — ревнув Валько. — Я тобі не показував уже десять раз, не раз?

Мирон зачудовані очі устромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтятий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла його лице.

— Підойміть його! — крикнув Валько. З задної лавки прискочили два, ті самі, що перед хвилиною парили Йонку, і підняли зомлілого Мирона. Його голова не трималася на в'язах і хилилася до долу, мов у мерця.

— Біжіть по воду! — командував далі Валько і ще раз поглянув на Мирона.

— Що то за хлопець? — спитав він.

— Мирон — відповів »цензор«, найстарший віком і найдужчий силою в класі, котрого отцове настановили наставником над товаришами.

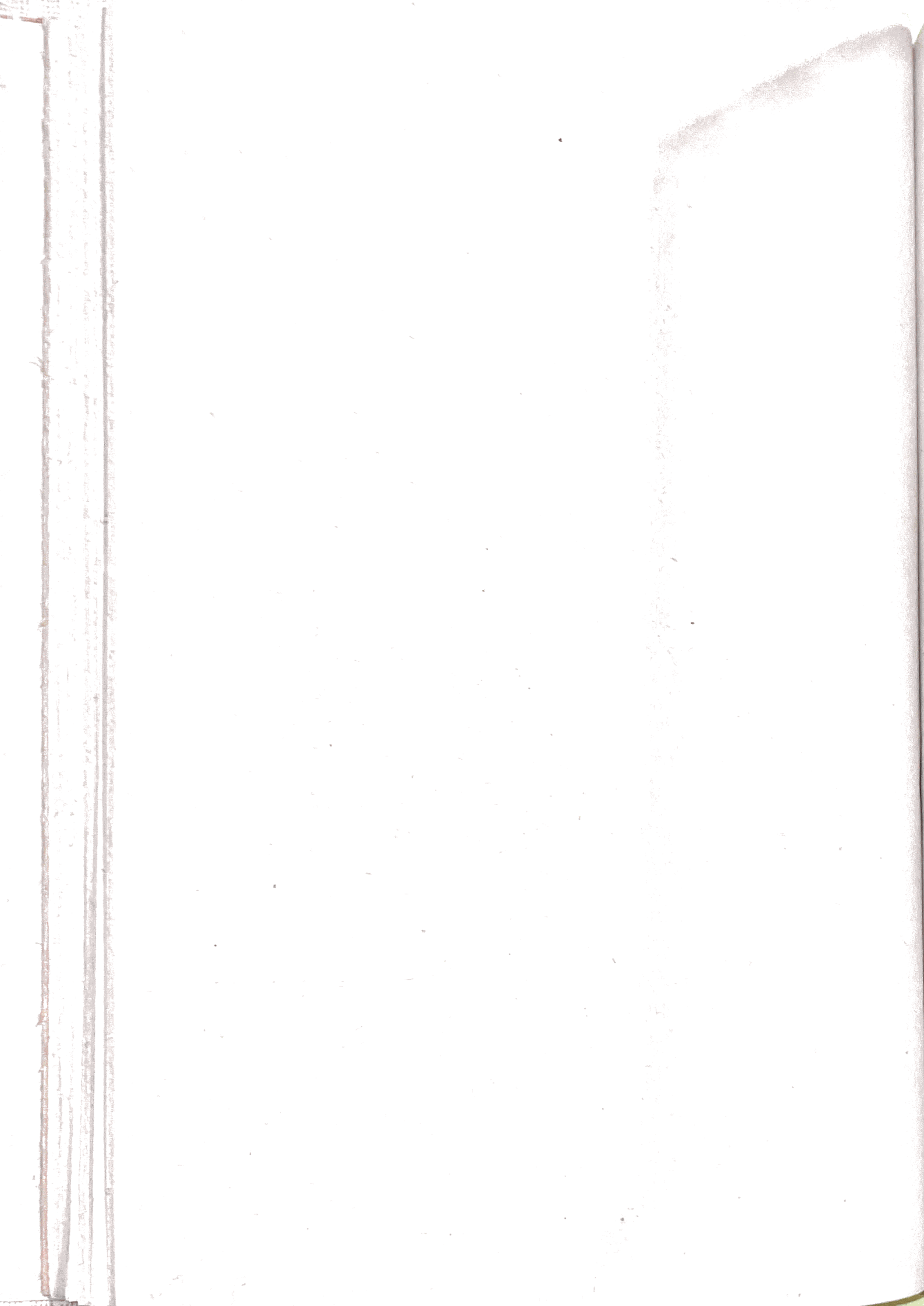
— Що за один? — питав далі Валько.

— Одного хлопа син із Н...¹⁾.

— Хлопський син! Тьфу! якого біса тим хлопам пхатися сюди! — проворкотів Валько. У нього відлягло від серця. Він зачав був по трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син, — значиться, можна його бити й зобижати як хочеш, ніхто за хлопським сином не впімнеться.

Валько не помилився в своїй рахубі. Ніхто не впімнувся за хлопським сином. Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так як і многі його нелюдські постгупки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди й вічної ворожнечі проти всякого неволення та тиранства.

¹⁾ Франко думає певно про своє родинне село — Нагуєвичі.

БОРИС ГРАБ.

Борис Граб був хлопська дитина. Батько його, заможний господар у підгірським селі Д. коло Добромиля віддав його, свого найстаршого сина, до школи спершу до Лаврова до Василіян, а потім до Перемишля до гімназії. Борис учився дуже добре і вчасно почав заробляти на хліб лекціями. Батько бажав, щоби син скінчивши гімназію йшов до духовної семінарії, але Борис уперся і пішов до Відня на медицину.

Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього як на головну оздобу¹⁾ закладу. Обдарований незвичайними здібностями, величезною пам'яттю, бистрим і ясним розумом, він із тими вродженими дарами лучив велику пильність і працьовитість, замилювання до порядку й точности — і вироблене гімнастикою та фізичною працею здоровля та сильну будову тіла. Свій час він умів розділити так, що на всяку роботу, на всяку науку знаходив час і пору.

Ще в гімназії він із власної охоти навчився кількох європейських язиків, прочитав у кожному із них чільні твори літератури, які лишень міг застати в такому непросвітнім городі, як Перемишль,

¹⁾ Оздоба (з поль.) = прикраса.

— але крім того живучи два роки у столяря вивчився столярства, відтак у токаря токарства, а ще в семій клясі не побоявся насмішок товаришів, ба й деяких учителів, але перейшов на квартиру до одного шевця і в заміну за підучування його сина вивчився й того у школярів так погорджуваного ремесла. Лиш один учитель, Міхонський, хвалив Граба за це, заохочував і інших учитися ремесла й обік¹⁾ духової праці не занедбувати й фізичної, хоч, розуміється, надармо. Отсе намагання сполучити науку з фізичною працею звело Бориса до купи з Міхонським, який сам закликав його до себе до хати, часто розмавляв із ним і старався по змозі дати його думанню й науці живий напрям, вільний від шкільного педантизму й заскоружлості.

Міхонський, це була вельми оригінальна й симпатична постать, рідка поява між гімназіяльними вчителями. Нзвичайно нервовий і чутливий, він умів бути терпеливим та лагідним. Усе в нім, від нерівного, поквалпного ходу й бистрого, але миготливого погляду аж до методи навчання приступної, живої і щирої предметвої (він учив математики, льогіки і психольогії), а заразом прибраної в якісь педантичні форми, в якусь дрібничкову формалістику, — все, кажу, в нім було немов навмисно зложене з суперечностей. Мягкого серця й доброї душі, він міг довести до розпуки ученика — хоч і здібного, але повільного, флегматика, лише нервові, прудкі, рухливі натури могли подобатись йому. А

1) Обік (діялект.) = побіч; пор. поль. obok.

проте той сам чоловік педантичною строгістю дивлявся до того, як ученик стоїть при таблиці, як держить крейду, як маже губкою, як кланяється, — і не вважав зайвим по десять раз на кожній годині навчати учеників методичности, повільного але ясного думання, точности й економії в усіх рухах, поступках і ділах.

— Ну надто квапся, не надто й гайся, нічого за много! — оце були його улюблені прикази. Ученик, який на завдане питання відповідав занадто швидко й гладко, відразу збуджував його недовіря.

— А покажи-но мені книжку, з якої ти це так гладко на память вивчився! — звик був він говорити такому ученикові вислухавши його відповіді, а коли той упирався при тім, що говорить це не з памяти, а з голови, завдавав йому для проби таке питання; якого не було в книжці й на яке треба було відповісти з добрим намислом. Такими питаннями він випробовував здібність мислення у своїх учеників. І вже в кого побачив, що відповідь на питання виходить справді здобутком його власної, хоч і невеличкої духової праці, для такого мав велике поважання.

— Власна думка! Власна духова праця, ось у чім властива ціль гімназії! — повтаряв він нераз. — Ти думаєш один з другим, що та латина, грека, фізика чи математика, льогіка, чи психольогія, що ми з тобою тут переробляємо, придасться тобі потім у життю на щось? Не вір тому! Хиба на вчителя підеш, тай то в таким разі придасться тобі з того лиш мала частина. А так, у звичайнім життю інтелігент-

ного чоловіка, урядника, купця, ремісника, — все це зовсім ні до чого не здалося. Самі побачите, як лише вийдете з гімназії, за рік, за два половина з вас забуде читати по грецьки, латинської книжки до смерти не возьме в руки, а на логаритми буде дивитися, як теля на нові ворота. І що-ж із того виходить? Я знаю, дехто скаже: дурні професори, дармо гають час собі й нам і вчать нас не потрібний річий. Отже неправда! Ми з вами як той біблійний Саул, що то пішов шукати загублених ослиць, а найшов корону. Ми ніби-то ведемо вас шукати ослиць — ніби тих граматичних форм, альгебраїчних формул, історичних дат. А тим часом ні! Не о те ходять! Головна річ у тім, щоби ви навчилися володіти своїм мізком. Знаєте, як мала дитина вчиться зразу дивитися очима, потім хпати руками, а нарешті ходити ногами та говорити. Так і гімназія вчить вас володіти духовими органами, виробляє пам'ять, порядне думання, систематичність, а нарешті критичність. Оце мета гімназії. Гімназія, це теж гімнастика, лише на широкій духовій основі. Щоб ти, пройшовши її, був приготований взятися до всякої праці чи науки, що має заповнити твоє життя. Аж там, за дверима гімназії почнеться те, що маєтсья тобі придати в життя, правдива наука. Тут усе лише гімнастика, вироблювання здібностей, а з них найвища, найдорожча — здібність власного думання!

Борис Граб відразу, ще в третій класі нижчої гімназії звернув на себе увагу Міхонського. В ту пору це був дикий, валовитий і неохайний хло-

пець, який між усіма учениками своєї класи визначувався нечищеними по кілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом¹⁾, нечесаним волоссям і — першою льокацією²⁾. Наука в двох перших гімназіяльних класах вимагала лише пам'яті, а не праці думок, для того Граб, обдарований такою надзвичайною пам'яттю, що всі виклади вчителів запам'ятував відразу в школі, не вчився дома нічого, але поробивши писемні роботи, коли були позавдавані, і відбувши дві-три години приватних лекцій (учив звичайно своїх товаришів однокласників і то так, що один або два платили йому по два гюльдени місячно, а на вчіння сходився весь »сірий кінець«³⁾ класи), втікав із гурту й забавлявся по своєму. Жив він у дуже поганій частині міста, над невеличким потоком, обставленим по двох боках поручами. Граб вилазив на те поручча й ходив по ній визувши чоботи. Поручча було не високе, півтора ліктя понад вулицею, але стояло на самім березі потоку, а беріг був високий і стрімкий і стіною здіймався в гору на яких три сажні. Не було нічого легчого, як гримнути з поручча в потік, якого дно було болотяне, або

1) Сурдут = блюза.

2) Льокація — від лат. *locus* = місце. Давніше сиділи учні у класі після того, як училися: найпильніший на першому — найгірший на останньому. Тому слово »льокація«, що значить місце, набрало згодом значіння поступу, ноти.

3) Сірий кінець — найгірші учні, що сиділи на останніх місцях.

вистелене грубим камінням. Понад оту пропасть ходив Борис цілими годинами; иншим світ крутився коли лише з противного берега гляділи на нього, а йому байдуже. Тай поліція ніколи майже не заходила в ту часть міста, щоб була могла заборонити йому тої гімнастики.

Раз якось Міхонський переходив туди й побачив Бориса на тій еквилібристиці. Думав що хлопець побачить його й утече, але Борис ішов спокійно, рівно, не змигаючи оком із поручча й нічого більше не бачив. Він був подібний до люнатика. Міхонський наблизився аж зовсім до нього і кликнув:

— А ти що робиш?

Борис оглянувся, змішався. Міхонському бачилсь, що він ось-ось захитається й упаде, то-ж прискочив і взяв його за руку.

— Що це ти робиш? — повторив учитель.

— Про... про... про... — лепотів хлопець і мов прикипівши стояв на місці, на поруччі.

— Злізь на землю й говори порядно! — остро промовив Міхонський.

Борис зіскочив із поручча, але на вчителеві запити не вмів відповісти нічого порядного.

— А лекції вмієш на завтра?

— Вмію.

— А задачі препарадії маєш?

— Маю.

— І чого-ж ти ходиш туди?

— А що-ж маю робити? — простодушно запитав Борис.

— Але-ж тут можеш вязи зломити.

— Н, не зломлю.

Міхонський зацікавився занедбаним хлопчиною. На годинах альгебри він мав із ним муку: ані стати, ані крейду взяти, ані писати, ані говорити порядно Борис не вмів, але зате в його відповідях учитель бачив розум і проблиски власної думки.

— Де ти живеш? — запитав Міхонський Бориса.

Той показав.

— Ходи, хочу подивитися.

Борис попровадив його.

— Як тут вогко! як тут брудно! як тут тісно! який тут галас! яка тут задуха! — раз по разу викрикував Міхонський. — Ну, й не диво що ти волиш по поруччі лазити, ніж тут сидіти. Тут сидіти то смерть! Чому тебе батько не помістив де-инде?

— Бо цей госпдар його знайомий.

— Як маєш вільний час, то приходи до мене, — мовив учитель. — Ти знаєш де я живу?

— Знаю.

— Прийдеш?

— Прийду.

Але Борис не йшов до Міхонського. Цей жив у гарнім домику над Сяном. Переходячи повз той домик¹⁾ Борис не раз бачив гарне, панське урядження в його середині й стидався йти туди. Минув тиждень. Міхонський немов забув про Бориса, хоч три рази мав години в його клясі. Аж за четвертим ра-

1) У Франка надр. «повз того домика» — але цей приім. лучиться з 4 (знахідним) відм.

зом викликав Бориса до таблиці. Живо забилося серце у хлопця, він увесь спаленів, але напружуючи всі сили духа й тіла старався зручно вийти з лавки, стати при таблиці, взяти в праву руку крейду а в ліву губку, словом робити все так, як любив Міхонський. А Міхонський стояв із боку й пильно дивився на нього, не кажучи ні слова. Тільки всміхався зза своєї густої чорної бороди, але Борис не бачив того.

— А з нього може вийти славний хлопець! — сказав він ніби сам до себе, але так, що ціла класа вчула: вчув і Борис. Його серце заметалося, затріпало якось радісно, він почув сором, що не заслужив на таку добрість учителя, що не додержав даного слова. Міхонський подиктував йому якесь завдання¹⁾. Борис написав і по короткім розмислі спокійно, не поспішаючись, за порядком узявся розв'язувати його. Міхонський ходив на пальцях по класі і любувався.

— Добре! — сказав він, коли робота була зроблена. — Добре, дуже добре. Сідай на місце.

Борис поклав крейду й губку й сів.

— Гов! — скрикнув нараз Міхонський, немов нагадавши собі щось. — Борис Граб! А скажи-но ти мені, хто найбільший дурень у цій класі?

— Я — сказав Борис не надумуючись.

— Для чого?²⁾

— Бо дав слово прийти до пана професора, а не прийшов.

¹⁾ Задачу.

²⁾ Польонізм (пор. *dłaczego* = чому)

— А чому не прийшов?

— Бо... бо... бо...

— Борис запнявся, почервонів по самі вуха — розплакався.

— Ага, бачиш! сказав Міхонський. — А на другий раз не будь дурнем і приходи.

— Прийду.

Від того часу Борис почав вільними хвилями ходити до Міхонського. Той ізразу мусів освоювати його, добротою і ласкою зеднати собі його повне довіря, а потім узявся »цівілізувати« цього дикуна. Почав від того що навчив його порядно ходити, просто, не превалюючися з боку на бік, з піднесеним лицем, навчив кланятися, сідати, навчив тої акуратности й економії в усіх рухах, словах і поступках, що, як він говорив, повинна ціхувати розумного і практичного чоловіка. Він узявся робити з ним хатню гімнастику (тоді це ще в нас була нечувана новість), щоби призвичаїти його до шкоро-сти, прецизії й грації в рухах. Він постарався й винайшов для нього инше, здоровіше помешкання, власне у столяря, і велів Борисові в вільних хвилях учитися столярства. Книжок покищо не давав йому ніяких. Досить із тебе й шкільних, — говорив він. — на инші прийде черга по тому. Тепер роби на варстаті.

І Борис робив. Аж у пятій клясі Міхонський бачучи, що хлопчина й фізично виробився, став здоровий як дубчак, моторний та цікавий, і що дух його доволі зміцнів і привик до методичної праці, почав давати йому книжки до читання зі своєї бі-

бліотеки. Зачав, розуміється, від тої азбуки людськості та цивілізації, від Одисеї, яку дав читати хлопцеві в польськiм перекладі. Борис перечитав безсмертну поему одним духом за кілька день і приніс Міхонському книжку назад з подякою.

— А що, прочитав?

— Прочитав.

— Ну, розкажи мені, що ти прочитав?

Борис був приготований на це питання. Він розповів Міхонському зміст поеми, дитячим звичаєм підносячи більше чудесні та фантастичні пригоди, а поминаючи побутові картини.

— Ну, добре, — мовив Міхонський.

Але знаєш ти що, це тільки одна половина Одисеї, оце все, що ти мені тут розповів.

— Одна половина! — скрикнув здивований хлопець.

— Еге, одна половина.

— Значить є ще друга?

— Є й друга.

— А де? можна просити пана професора?

— Тут вона. В тій самій книжці. Візьми її і прочитай іще раз а тоді розкажеш мені й другу половину.

Борис був трохи розчарований, узяв книжку, але кілька день не мав охоти братися на ново до читання.

— А що, знаходиш другу половину Одисеї? — запитав його Міхонський.

— Ні, не знаходжу.

— А читаєш іще раз?

— Читаю.

— Не бреши, Борисе! — напів лагідно, а напів якось жалісно скрикнув Міхонський. — Ти не зачинав другий раз читати, ато би певно знайшов половину. Правда, що не зачинав?

— Не зачинав, — сказав засоромлений Борис.

— То-то й є! Адже я знаю, що такий розумний хлопець як ти як прочитає таку розумну книжку як Одисея, то мусить знайти й другу її половину.

Ця розмова шпигнула глибоко Бориса. Він постановив собі ніколи не брехати й зараз же взявся другий раз читати Одисею. Тепер знаючи її зміст, він читав її помалу. Живі побутові картини насували йому на пам'ять рівно живі картини того сільського життя, яким жив його батько, серед якого й він сам виростав від малечку. Чим даліше вглублявся в поему, тим більше блідли в пам'яті його фантастичні пригоди та мітольоґічні дивогляди, а зате тим яркіше визначувалися картини сільського віча, возової подорожі полевіми дорогами серед родючих нив, сільського празника, дівчат, що перуть шмаття на річці, гостини, саду, сільських ігрищ, життя пастуха в полі і т. п. Другий раз він прочитав поему з далеко більшим інтересом, як перший раз, і розповів цим разом Міхонському зовсім инший зміст, як першим разом. Живі спомини з власного життя додавали його оповіданню ще більше свіжости, ясности та виразу.

— А видиш! — сказав Міхонський, стараючись не надто сильно показати свою радість. — Правда,

що ця половина рівно цікава, як і тамта, яку ти мені розповів першим разом?

— І це цікавіша! — промовив утішений своїм відкриттям Борис.

— А чому цікавіша?

— Тому... тому... — Борис хвилю вагувався, немов шукаючи слів, щоб вияснити те, що не зовсім іще ясно зарисувалось у його душі. — Я думаю... мені представляється ціла Одисея як дім. Оці малюнки з життя, то фундамент, то зруб, а тамті чудесні пригоди, то гарні різблені та мальовані оздобы, ганки, галерійки...

— Браво! — сказав Міхонський. — І не правда, хто перший раз оглядає дім, той на сам перед зверне увагу на ті побічні річи, стовпчики, вікна, мальовила по стінах, драперії. Треба вже тямучого чоловіка й уважного оглядача, щоби звернув увагу на розклад будинка, на весь його плян, на тривкість фундаментів, уставлення дверей та печей. А для тих, що живуть у домі, це далеко важніше, ніж ті оздобы, які иноді стають завадою, які за першим накладом праці треба обертати та шанувати а які властиво не приносять ніякого пожитку. Ну, але тепер скажу тобі ще один секрет. Те, що ти доси бачив в Одисеї, ті обі половини її змісту, то властиво лише одна сторона річи. Поза тим, що ти бачив тепер, криється инша ще далеко цікавіша історія

Борис витріщив на вчителя заіскренні цікавістю очі.

— Бачиш, то так, — мовив Міхонський. — Читаючи її перший раз ти перебіг немов по одній лінії

через її зміст, немов вузенькою стежечкою через поле. Ти любувався лише бігом та закрутами тої стежки, не багато зважаючи на ціле поле.

— Правда.

— Читаючи другий раз ти вже бачив, що ця стежечка, то не головна річ. Ти звернув увагу на ціле поле, на його ґрунт на те, що на йому засіяно. Так?

— Здається, так.

— Бачиш. Та досі ти студіював Одисею, що так скажу, пляніметрично як одну площу, на якій стоїш і сам. Ти не пробував — і не міг — піднятися вище, над неї, оглянути її не як площу, а як річ відрубну, заокруглену в собі, як окремий світ, наділений власним рухом, власним життям. Це був би, що так скажу, стереометричний погляд. Ну, та на це ти ще за молодий. Маєш час. Колись по матурі, або ще пізніше, як увійдеш у своє власне, практичне життя, як поспробуєш і для себе створити свій власний матеріяльний і духовий світ, тоді поспробуй також іще раз прочитати Одисею. Тоді побачиш ту нову її сторону. Даси мені слово, що зробиш це?

— Дуже радо.

Міхонський стиснув хлопцеві руку.

— А не забудеш?

— Ні, не забуду.

— І зятям собі мій дезідерат: при читанню всякої книжки від пляніметричного способу бачення доходити до стереометричного. Я знаю, це тобі не зовсім зрозуміле, але прийде пора, зрозумієш. І не думай собі, що це вже все, що осягнувши той сту-

пінь ти вже матимеш ключ до цілковитого зрозуміння творів людського генія. Ні, сину, (се перший раз Міхонський назвав Бориса сином і перший раз Борис почув якесь незвичайне зворушення, якусь дивну м'яккість у його голосі), ні, це все лиш один ступінь, лиш початок, так само, як пляніметрія і стереометрія, то лише початки, азбука математики. Далі забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати, механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано, немов його хемію, далі сам процес його творення, його зв'язок із тодішнім часом, що його автор взяв із минувшини, зі своєї сучасности, далі дійдеш до оцінювання самих основних ідей так сказати психології його твору, а потім ще далі розшириш горизонт і будеш питати: відки в тодішніх людей і в отого таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? І в такій формі? І такою мовою? І тисячні, тисячні подібні питання насунуться тобі, і тоді побачиш, як такий твір частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя й виявляє на кожному кроці стілько-ж безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як саме життя.

— Та невже можна задавати собі такі питання — запитав несміливо Борис, якому зашуміло в голові від тих несподівано розкритих перед ним далеких перспектив.

— Не лише можна, але й треба, — мовив Міхонський.

— І є надія дійти в таких речах до правдивої відповіді?

— Скажи: до якоїсь відповіді! — з притиском мовив Міхонський. — Що значить »правдива« відповідь? Що для нас правдиве, для інших, пізніших, може бути вже не зовсім правдиве. Головна річ: відповідно поставити питання й дати на нього відповідь згідну зі звітними нам фактами. Інші будуть мати більше фактів, або розумітимуть наші факти не так як ми, то й відповідь їх буде інша. Ну, та годі про це. Ще маєш час на такі річи. Ти ще — він усміхнувся ласкаво — на пляніметричним погляді стоїш. Читай далі! Читай не багато, не швидко, а старайся доходити до стереометричного погляду. Тоді поговоримо про це більше.

Від того часу Борис під проводом Міхонського прочитав усі найкращі твори Гетого, Шіллера, Лессінга та Вілянда. Шекспіра читав у німецькім перекладі, бо в Перемишлі не було нікого, хто-б навчив його англійської мови. За принукою Міхонського він зараз у пятій клясі записався на французьке, і по двох роках дійшов до того, що міг в оригіналі читати Молієра, Расена та Корнеля. Знаючи латинську та французьку мову він при помочи Міхонського легко вивчився італійської мови, перечитав обовязкове *I promessi sposi* Манцоні, та його тягло до Данта й Аріоста. Міхонський радив йому лишити собі їх на час по матурі, а тимчасом поглиблював його розуміння прочитаних авторів розмовами про твори чільних майстрів усесвітньої літератури. Добачаючи в Грабових відповідях та рефератах, що він із пляніметричної — по його термінології — стадії розуміння переходить до стереометричної,

він давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував з одного боку розуміти всякий твір людського духа на основі того часу й тих живих людських взаємин, яких він був виразом, а з другого боку призвичаював його розуміти історію даного часу, так сказати, аналітично, зі свідочств та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблонних конструкцій шкільних підручників. Тоді поза шкільними підручниками були в моді серед гімназіальної молодіжи більші »Weltgeschichte-и« Ротека й Шльосера, та Міхонський не радив Борисови читати їх.

— У загальних нарисах, — мовив він — маєш усесвітню історію в школі. Цю мусиш вивчити, хоча там дев'ять десятих дурниці. По що тобі ще збільшувати той баляст і набивати собі голову готовими конструкціями, які для свого часу і для їх авторів може й мали якесь значіння, а для нас не мають ніякого? захочеш глибше вийти в студіювання якоїсь історичної епохи, то йди просто до жерел, або до основних монографій, а такі сметанкарі, що нібито збирають сметанку з усіх спеціальних праць, дають поправді тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молодіжі, більше шкідливу, як пожиточну.

Так само остерігав Міхонський Бориса перед читанням компендій історії літератури.

— Це не для тебе! — говорив він. — Старайся на сам перед пізнати як найбільше творів літератури з власного читання, а тоді вже берися до істо-

рії літератури. Я би волів попалити дев'ять десятих частий усіх тих компендій. Се по prostu деморалізація, а не наука. Вони виробляють цілі генерації тих премудрих людців, що все знають, але поверха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов вони все те бачили, читали й передумали.

А вже найдужче розсердився Міхонський на Бориса (це було лиш один-однісінький раз), коли випадково Борис, діставши від якогось товариша в позику естетику Лемке, свіжо тоді видану по польськи¹⁾, приніс її до свого вчителя й запитав, як йому братися до її прочитання?

— Кинь це геть! Навіть не дивися на це! То сміття! То дурниці від першого слова до останнього! — кричав Міхонський. — Зараз перші слова »наука о рієкніє«, то пірамідальна дурниця і брехня. Нема ніякої спеціальної науки про красоту, а естетика також зовсім не є наукою про красоту таї взагалі не є ніякою наукою. Красота, то наше суб'єктивне почування певних форм, пропорцій, звуків, кольорів, таке саме суб'єктивне, як любов, гнів, погорда. Нема ніякої спеціальної науки про любов ані про гнів, а так само нема ніякої спеціальної науки про почуття краси. А поза нашим особистим почуттям ніякої краси нема, хоч най собі ті німецькі блятери кричать і на головах стають. Не читай того! Вчися дивитися на природу, на твори людської штуки,

¹⁾ Естетика Д-ра Карла Лемке видана в поль. пер. у Львові 1874 р. З цього можемо бачити, до якого часу відноситься це оповідання.

але дивитися власними чима, не крізь окуляри ніяких псевдо-естетичних формул. Чим більше будеш їх бачити, чим докладніше будеш їм придивлятися, чим ліпше будеш пізнавати їх техніку та загальні закони психології, тим краще виробиться твій смак. А оттакі естетики, то властиво лише школи для вироблювання говорячих сорок та папугаїв, сморгонські академії¹⁾, де вчать медведів танцювати — всіх на один лад і всіх без тями.

Обік чільних творів літератури — про твори штуки тоді в Перемишлі не було й мови — Міхонський давав Борисові читати добрі життєписи чільних діячів літератури та науки, деякі спомини великих людей та їх листи, приучуючи його розуміти всякий твір того часу й тих людей та їх листи, приучуючи його розуміти всякий твір того часу й тих людських взаємин, яких він був витвором і виразом. Оттак прочитав Борис Люісову біографію Гете та Екерманові розмови з Гетем, польські спомини Паска, кореспонденцію Гете з Шілером, мемуари Бенвенута Челіні та Гетеву *Wahrheit und Dichtung*. Жива основа — ось на що головно старався Міхонський звернути увагу свого улюбленого ученика. І звільна з поза артистичних і поетичних дискусій висувалися уваги про саме людське життя, про сучасні заходи і змагання людського духа, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну. Та

¹⁾ Мешканці міста Сморгонь (ошмянського пов. на Литві) займалися виучуванням медведів, після чого показували їх за гроші.

тут Міхонський звичайно задоволявся тим, що сформулював якесь питання і додав:

— Власне над цим, у цім напрямі тепер працюють учені люди там, у вільніших краях. Ну, тай ти дізнаєшся про це в свій час. А тепер іще маєш час. Це вже належить до стереометричного способу задивлювання, а для цього ти ще не зовсім підготований.

Борис не напірав. Він чув у голосі Міхонського в таких моментах якусь сумну ноту¹⁾, щось немов болючу резигнацію чоловіка навченого здержливості давнішими сумними досвідами. З принагідних натяків самого Міхонського та з оповідань інших товаришів він знав, що Міхонський був емігрантом із Росії, що одержав незвичайно широку освіту й готовився мабуть для далеко виднішої наукової кар'єри, ніж кар'єра бідного гімназійного «бельфера» в галицькім провінціональмім місті, і що якась незвичайна катастрофа викинула його з колії і прогнала в світ. Загнаний обставинами в глухе галицьке місто, не маючи надто щастя в родині, хоч мав молоду й незвичайно вродливу та веселої вдачі жінку і миленьку, гарну як ангелик, донечку, він чув потребу хоч якоїбудь духової, свободнішої і шкільним регуляміном не приписаної роботи, і вдоволяв цю потребу працею над ширшим, свободнішим розвиванням бодай одного, найздібнішого та найхарактернішого — як йому бачилося — з поміж своїх учеників.

Але на розвою тіла й розуму не кінчалася ви-

¹⁾ Нота — тут = тон.

ховуюча діяльність Міхонського, розвій моральної істоти чоловіка займав у нього троха чи не найважливіше місце. Правда, моральність розумів він далеко ширше й гуманніше ніж її розуміють звичайно гімназіяльні вчителі та шкільні регуляміни. На всіх протоколах гімназіяльних конференцій, де виключувано учеників за гру в карти, п'ятики і зносини з дівчатами, стояло імя Міхонського в числі тих, що голосували проти виключення, і то звичайно такий голос подавав він сам один.

— Я не похваляю тих поступків — говорив він, — але одно те, що вони все таки не такі вже смертельні гріхи, щоби за них морально вбивати хлопця, а друге те, що всему тому в великій мірі винні ми самі, ми вчителі. Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового відданого науці життя, то він прилипне до вас усею душею й не подумає навіть про п'янство й карти. А що до дівчат — ет, не варто й говорити те, що вже давно воробці повинні-б на дахах цвіркати.

Розуміється, такі його слова справи не поправляли і вчителі під обухом регуляміну та шкільного закона не вагувались »убивати морально« що року по кілька або й кільканацять молодих людей за такі проступки.

Борис, для якого Міхонський зробився правдивим духовим батьком, ані не подумав ніколи про карти та п'ятику. Тай ніколи йому було: завсігди навал роботи, та й то роботи такої приманливої, що ніякими картами, ніякою п'ятикою його від неї не

відтягнеш. А втомиться було шкільною наукою та читанням позашкільних книжок, то біжить до своєї комірки, де мав невеличкий столярський варстат та власної роботи токареньку, і струже, точить, ріже, складає, доки й фізично натомлене тіло не запросить спочинку. А поза тою дрібною, щоденною роботою виднілись такі широкі, світлі й безмежні горизонти нової, ще кращої й приманнішої роботи, що забутись хоч на годинку, заголомшитись чи то картами, чи трунком, Борис уважав би для себе простою стратою, а не приємністю.

Ми вже бачили, яким простим, натуральним способом Міхонський рзбудив у хлопячій душі постанову — ніколи не брехати. Правда, треба було довгих літ систематичної та терпеливої праці з боку вчителя та ретельного зусилля з боку ученика, щоби з цієї постанови мов із зернятка виплекати гарну рослину — чесну отвертість та правдивість характеру. Живучи в ненастанній але ріжнородній і для того не вбійчій, все бадьорій, праці Борис привик добре обрахуватися з силами, приступаючи до якої будь роботи. Він привик числитися так само й зі словами, не обіцявав такого, чого не міг сповнити а обіцявши докладав усіх сил, щоб таки сповнити. Для того він, при поєдинчій та несконплікованій способі життя гімназіяльного ученика, ніколи не попадав у таке фальшиве положення, де мусів би крутити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очі. Товариші знали й високо цінити його словність. Коли котрий запитав його про що будь, то міг бути пев-

ний, що Борис або скаже йому відповідь зовсім докладну, або відповідь просто, що цього не знає; тай у таких разях він, широко як на гімназиста обчитаний, звичайно вмів сказати, де можна знайти відповідь на дане питання. Ученики зразу напів жартом прозвали його »Епанімондом«, вчитавши в латинських виписах Шенкля речення про цього старинного героя, „qui ne joco quidem mentiretur“. Під назвою »Епанімонда« знала Бориса вся гімназія.

Inv. w 950.

НАКЛАДНЯ
УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ Й АНТИКВАРНІ

у Львові, вул. Рутовського 22.

видала досі слідуєчі книжки — призначені
міністерством для шкільної лектури — зі
вступами і поясненнями:

Слово о полку Ігоревім (переклад з по- ясненнями)	2.—	зол.
Грабович Іл.: Марта Борецька . . .	1.60	„
Устіянович К.: Страстний Четвер . .	1.60	„
Франко І.: Абу Касимові капці . . .	1.50	„
„ Коваль Бассім	2.—	„
„ Коли ще звірі говорили	4.40	„
„ Лис Микита	3.—	„
„ Оповідання	2.—	„
„ Сон князя Святослава	2.40	„
Чайковський А.: Віддячився	4.—	„

Дальші випуски в проготуванні!!

Надто до більших і важніших творів видає ге-
незу і пояснення в серії

»Літературно-критична Бібліотека«.

~~Львівський Інститут
Державної Академії
Науки~~

~~Львівського Державного
Бібліотека
Наукового Інституту~~

Ціна 2 зол.

✓

20 Kor.

372380

8/14 Feb
J

343